

HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE YÖNETİM OLGUSU

YRD. DOÇ. DR. ALİ DUMAN*

GİRİŞ

Bir fert olarak insan, diğer insanlarla birlikte, belli kural ve kaidelere bağlı olarak toplum içerisinde yaşama zorunluluğu olan bir varlıktır. Çünkü o, tek başına kendi kendine yetebilecek, bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek, kimseye muhtaç olmadan yaşayabilecek kudrete malik olmayan, aksine insan olarak belli bir değer ifade edebilmek için diğer insanlara muhtaç olan bir canlıdır. Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle "zayıf yaratılmış" olan insanın, yaratılışından kaynaklanan acziyetini ve zayıflıklarını giderebilmek, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve mükemmelliklere ulaşabilmek için toplum içerisinde, diğer insanlarla birlikte ve onlarla yardımlaşarak yaşamak zorundadır.

Toplum ve toplum hayatı ise düzen ister. Çünkü toplumu meydana getiren ve fert (birey) olarak değer kazanan insanlar, akıl, idrak, zekâ, kuv-

Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle "zayıf yaratılmış" olan insanın, yaratılışından kaynaklanan acziyetini ve zayıflıklarını giderebilmek, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve mükemmelliklere ulaşabilmek için toplum içerisinde, diğer insanlarla birlikte ve onlarla yardımlaşarak yaşamak zorundadır.

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

vet, güç gibi yaratılışlarından kaynaklanan bazı özellikleriyle, birbirleriyle eşit değillerdir ve bu eşitsizlik toplum hayatının sürekliliğini engellemeye ve hatta onu yok etmeye müsait bir ortamın, anarşi ortamının doğmasına ve düzensizliğe zemin hazırlar. Bu düzensizlik gücünün zayıfı ezmesi, köleleştirilmesi, akıllının diğerlerine hükmetmesi, yaratılış itibarıyla eşit olan insanların birbirlerinin hak ve hürriyetlerini gasp etmesi anlamına gelebilir. Oysa bütün bunlar toplum hayatını zedeleyici, toplumun dağılıp yok olmasına neden olan durumlardır. Bu sebeple toplum düzensiz olmaz. Düzen ise en genel manasıyla devlet demektir.

Devlet, insanlık tarihinin en önemli kurumu olarak beşerî (insan, toplum, halk), tabii (coğrafi, ülke) ve hukukî (iktidar, hâkimiyet, otorite) olmak üzere başlıca üç unsurdan meydana gelir. Buna dördüncü olarak “*ayrım yapmadan herkese uygulanabilecek kanunlar*.”¹ da eklenebilir.

Devletin yönetimi altındaki insanların mutluluğunu sağlamak amacıyla kurulmuş olduğu şeklindeki görüşün doğruluğuna delalet eder.

Devletin, insanlar tarafından kurulmuş olan müesseselerin en önemlisi olduğu ve zorunluluğu hakkında hemen hemen bütün araştırmacılar ve siyaset bilimciler arasında ittifak vardır. Yani devlet, toplum hayatının devamı için varlığı zorunlu olan bir kurum olarak kabul edilmektedir. Devletin varlığının devamı da bu üç unsura bağlıdır, yani ülke, halk, iktidar. Nitekim devlet hakkında yapılmış bütün tanımlarda devlet, bu üç unsuru ile birlikte ele alınmıştır. Biz de devleti, belli bir coğrafyada (ülke) yaşayan insanları (halk) üstün otoritesiyle (iktidar) yönetmek için kurulan siyasi bir kuruluş şeklinde tanımlamayı tercih ediyoruz.

Bu tanımdan devletin görevinin *yönetim* olduğu ortaya çıkmaktadır. Yönetimden maksat ise, en genel manasıyla, devletin unsurlarından birini oluşturan halkın yani toplumun refah, huzur ve mutlu bir şekilde hayatını sürdürmesini sağlamaktır. Bu ise devletin yönetimi altındaki insanların mutluluğunu sağlamak amacıyla kurulmuş olduğu şeklindeki görüşün doğruluğuna delalet eder. Ayrıca bu tanım devletin iki önemli unsuru fert ve iktidar (otorite) arasındaki ilişkiyi de ortaya koyar.

Buna göre yönetim kavramını: “*belli bir toprak parçasında yaşayan bir toplumun rahat, huzur ve mutluluğunu gerçekleştirmek için elindeki hükmetme gücünü kullanan otorite ya da otoritelerin gerçekleştirdiği eyleme verilen isim*.” şeklinde tanımlamak mümkündür. Yani yönetim, devlet mekanizmasının temel işlevidir.

Devleti meydana getiren üç temel unsurdan ikisi, fert ve iktidar arasında cereyan eden yönetim işlevi, tarihin ortaya çıkardığı ilk devletten günümüze kadar hemen her türlü devlet organizasyonunda en önde gelen işlev olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple yönetimde fert-iktidar ilişkileri büyük önem arz etmektedir.

Ferdin topluma olan zorunlu bağımlılığı ile fertlerin tabiatlarından kaynaklanan farklılıklar sebebiyle ortaya çıkan eşitsizlikler, toplumun belli kurallarla idare edilmesi zarureti ortaya çıkarmaktadır. Bu ise toplum hayatının sürdürülebilmesinin ancak toplum nizamının teminiyle mümkün olabileceğine işaret etmektedir. Toplum nizamının sağlanması zarureti iktidarı doğurmaktadır.² Şu hâlde fert ve iktidar, ikisi birbirinden ayrı olmayan bir elmanın iki yarısı gibi, devletin varlık sebepleridir.

Hız. Peygamber döneminde fert-iktidar ilişkilerinin konu edildiği bu araştırmada, ilk dönem İslam toplumunda yönetimin ne olduğu ve nasıl gerçekleştirildiği üzerinde durulacaktır. Durumun tespiti yönelik bir aydınlatma çabası olarak nitelenebilecek olan bu araştırmayla Hız. Peygamber döneminde iktidarın ne anlama geldiği ve ne şekilde gerçekleştiği gibi soruların yanında, bu iktidar karşısında ferdin konumunun ne olduğu da söz konusu edilecektir. Bu cümleden olarak araştırma iki aşamadan meydana gelmektedir; ilk aşamada Hız. Peygamber döneminde, iktidar ve fert kavramlarının durumunun tespitine çalışılacak ve ikinci aşamada da Hız. Peygamber dönemi uygulamalarından hareketle fert-iktidar ilişkileri ortaya konularak, yönetimin nasıl gerçekleştirildiği aydınlatılmaya çalışılacaktır.

1. Hız. Muhammed Döneminde İktidar ve Fert

Hız. Muhammed kendisine peygamberlik geldiği zaman, Mekke toplumunun bir üyesi olarak kendisine güvenilirliğin dışında bir imtiyaza sahip bulunmuyordu.³

O dönemin Mekke toplumu, inanç açısından kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarına inandıkları taştan ve ağaçtan yapılmış birtakım putlara tapıyor, ekonomik açıdan da bu putları bir geçim vasıtası olarak kullanıyorlardı. Siyasal açıdan örgütleniş biçimi, oligarşi denilen bir seçkinler cumhuriyetine benzemektedir. Şehrin yönetiminde gerekli olan birtakım işlerin yerine getirilmesinde belli soyların söz sahibi olmasından da anlaşılacağı üzere yönetim ve otorite egemen güç-

Fert ve iktidar,
ikisi birbirinden
ayrı olmayan
bir elmanın iki
yarısı gibi,
devletin varlık
sebepleridir.

lerin elindeydi. Böyle bir siyasal yapılanma sadece Mekke'ye mahsus da değildi. O dönemin Arabistan'ında yaşayan Arap topluluklarının tamamına yakınında kabile hiyerarşisi içinde yönetim gerçekleştirilmekteydi.⁴ Bu tür yönetimde ferдин değeri, ancak içinde bulunduğu topluluğun gücü nispetinde var olmakta ve şehrin yönetimini elinde bulundurmaktan dolayı kabileler, maddi bakımdan güçlülükleri oranında ve sayı açısından çokluklarıyla söz sahibi olabilmekteydiler.

Böyle bir ortamda insanları Allah'a inanmaya davet etmekle görevlendirilmiş olan Hz. Muhammed, Allah'tan kendisine gelen ilahî hakikati bildirmek görevini yüklenmiştir.⁵

Hız. Peygamber'in ilk iş olarak kendi kabile mensupları ve yakın akrabalarını uymayı seçmesi yanlış anlaşılmalıdır. Zira içinde bulunduğu toplumun yapısı, kabilelerin, yanlış üzerinde de olsa, kendi kabile mensuplarının tarafını tutmalarına müsaitti ve inanmasalar bile Hz. Peygamber'i diğer kabilelere karşı koruma altına olacak olan, öncelikle kendi akrabalarıydı. Nitekim Şuara suresinde yer alan *"Yakın akrabalarını uyar. Müminlerden sana uyanlara kanadını indir (merhametli ol). Şayet sana karşı gelirlerse de ki: Ben sizin yaptıklarınızdan muhakkak ki uzağım. Sen o mutlak galip ve engin merhamet sahibine güvenip dayan."*⁶ emriyle Hz. Muhammed durumu öncelikle kendi akrabalarıyla paylaşmıştır.

Kendi kabilesi ve akrabalarının peşinden bütün Mekkelilere hitap etmekle emrolunan Peygamber, bu ilk dönemlerde insanları yalnızca bir ve tek olan Allah'a inanmaya davet etmeye girişti.⁷ Ancak onun bu girişimi Mekke müstebirleri ile arasının açılmasına yol açtı. Çünkü onun hedef aldığı bir ve tek olan Allah'a inanma yolu, bir anlamda Mekkelilerin hem dinleri hem de kazanç kaynaklarının ortadan kaldırılmasını gerektirmekteydi. Bu ise bütün Mekkelileri ekonomik açıdan sıkıntıya sokmaktan başka, kendisinin belirleyeceği sınırların dışına çıkmamak konusunda mahkûm etmek anlamına gelmekteydi.

Bu yüzden Mekke ileri gelenleri doğrudan Peygamber'e düşman olan tarafta yer aldı. Öte yandan çoğunluğu gençler ve güçsüzlerden (mustaz'af) oluşan küçük bir azınlık ona iman etmişti. Hz. Muhammed'in Mekke'de başlayan peygamberlik mücadelesi, on üç yıl kadar devam etti. Bu süreçte Hz. Peygamber kendisine inananlardan meydana gelen bu küçük topluluğu öncelikle kan bağından daha güçlü olan iman bağıyla bir arada tuttu. Bu bağ sayesinde kendisine inanan zayıf ve güçsüzlerden oluşan topluluk, maruz kaldıkları bütün ağır şartlara rağmen peygamberi terk etmeye yanaşmadılar.

Böyle bir ortamda insanları Allah'a inanmaya davet etmekle görevlendirilmiş olan Hz. Muhammed, Allah'tan kendisine gelen ilahî hakikati bildirmek görevini yüklenmiştir.

Mekkelilerin ağır zulmü altında onları korumaya çalışan ve aslında kabile geleneği gereği kendi hayatının idamesi büyük oranda kabilesine bağlı olan Hz. Muhammed, Mekke’de federal biçimde bir yapılanmayı tercih etti. Bu yapılanma içinde Mekke’ye karşı direniş, Mekkelilerin Müslümanlara zulmünün artması neticesinde, zayıf Müslümanların Habeşistan’a hicret etmeleri neticesini zorunlu kılınca; O, küçük bir azınlıkla birlikte Mekke’de iyice yalnız kaldı. Mekke müşriklerine karşı en büyük destekçisi olan amcası Ebu Talib’in ölümünün ardından,

Hz. Muhammed’in tebliğ görevini tam olarak yerine getirebilmek için kendisine inananlardan meydana gelen bir topluluğun bulunmasının yeterli olmadığı, bunların yanında inananlara ait ve onların sözünün geçtiği hür bir toprak parçasının bulunması gerektiği fikrine sahip olduğu söylenebilir.

Mekke’de can güvenliğinin bulunmaması ve temel görevi olan tebliğin amacına ulaşma imkânının kalmaması üzerine, Mekke’yi terk etme kararını aldı. Bu sebeple çevre kabilelere yaptığı ziyaretler sonuç vermeyince, bulunduğu hâl üzere görevine devam etti. Bir müddet sonra, bir hac mevsiminde Yesrib’den gelen birkaç kişiyi kendisine inandırmaya muvaffak olması, tebliğinin gerçekleşmesinde yeni bir dönemin başlangıcının da habercisi oluyordu.

Mekke’de tebliğ görevini sürdürdüğü yıllar içinde o iki şeyi fark etmişti. Birincisi güç (iktidar) sahibi olmanın zorunluluğu ve ikincisi de kendisine inananların dinlerini rahat ve huzur içinde yaşayabilmeleri imkânını sağlayacak olan özgür bir ülkenin gerekliliği. Nitekim onun Mekke dışında bir yer aramaya çalışması da, onun bu tespitlerinin bir neticesi olarak değerlendirilmelidir. Şu hâlde Hz. Muhammed’in tebliğ görevini tam olarak yerine getirebilmek için kendisine inananlardan meydana gelen bir topluluğun bulunmasının yeterli olmadığı, bunların yanında inananlara ait ve onların sözünün geçtiği hür bir toprak parçasının bulunması gerektiği fikrine sahip olduğu söylenebilir.

tiği fikrine sahip olduğu söylenebilir.

Peygamber’in bir araya getirme gayretinde olduğu bu unsurlara dikkat edilecek olursa modern devletin temel unsurları olduğu gözden kaçmamaktadır. İnananlardan oluşan topluluk modern devletin fert (halk) unsuru, bağımsız bir toprak parçası ülke ve halkın idaresini gerçekleştirmek için gerekli olan güç, iktidar unsurunu karşılamaktadır.

On üç yıllık Mekke mücadelesi sonunda Peygamber’in Yesrib’e hicret etmek zorunda kalışı, başlangıçta Mekkeliler için bir zafer olarak değerlendirilmiş olsa bile, aslında onun başlangıcını teşkil etmekteydi. Zira Yesrib’e hicret eden Pey-

gamber burada rahatlıkla tebliğ görevini yerine getirme imkânına kavuştuğu gibi kendisine inananlardan oluşan toplumu örgütleme, yani devletleşme imkânını da elde etmiş bulunmaktaydı. Bu ise oligarşik bir yönetim biçimine sahip Mekte'ye yabancı yeni bir yönetim biçiminin ortaya çıkmasını sağladığı gibi, Mekte'nin, Peygamber'in dehası karşısında ya inanmak ya da yok olmaktan başka seçenekleri kalmayacağını göstergesi olarak kabul edilebilir.

Medine'ye hicretten sonra, Allah'ın kitabı ve Peygamber'in onu yorumlamasıyla yeni bir toplum oluştuğu görülmektedir. Bu toplum, geçmişten gelen bilgi ve kültür birikimlerinin yanında, inanç düzleminde bir araya gelmiş bir toplum olarak tanımlanabilir. Ancak Medine halkının tamamı müminler müteşekkil de değildir. Müminlerin yanında, sayıları azımsanamayacak miktarda Yahudiler de Medine'de yaşamaktadır.

Medine'de siyasal açıdan örgütlenme gerçekleşince, yani iktidar ve ferдин konumu belirlenince bu yapılanmanın gereği olarak kurumsallaşma başlamıştır.

Merkezinde Peygamber'in bulunduğu bu toplumun, hicretten hemen sonra sosyal ve siyasal bir örgütlenme içine girdiği görülmektedir. Her ne kadar Hz. Muhammed siyasal bir lider olarak ortaya çıkmış olmasa bile, onun tebliğ ettiği esaslar Mekkeliler tarafından siyasal açıdan da yorumlanmış ve hatta bu sebeple, davasından vazgeçmesi hususunda Mekke iktidarı teklif edilmiş olduğu hatırlanacak olursa⁸, Mekkelilerce onun çıkışı siyasal olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla onun Mekte'den Medine'ye hicreti olayını da siyasal bir hareket olarak değerlendirmiş oldukları görülür.

Durumun farkında olan Hz. Peygamber derhâl düzenli bir şehir sistemi oluşturma çabalarına girişmiş, Medine'nin kozmopolit yapısını da dikkate alarak örgütlenmeye başlamıştır. Bu örgütlenmeyi de Yesrib'de *mutlak iktidarı* elde ederek başlatmış, Yesrib'in yerlileri olan ensar, bunların dışındaki Yahudiler ve Mekke'den hicret eden muhacirler arasında her bir topluluğun hak ve hukukunu düzenlemeyi amaç edinen bir genelgeyle (Medine Sözleşmesi) konumunu belirlemiştir.⁹ Nitekim sonradan meydana gelecek gelişmeler onun bu uygulamasının Medine'deki İslam toplumu açısından olduğu kadar Yahudiler açısından da en sağlıklı biçim olduğunu ortaya koymuştur. Ancak ne yazık ki Yahudiler Peygamber'i ve Müslümanları suiistimal etmek yolunu seçtikleri için bu yapı içinde barınamamış ve dışlanmışlardır.

Medine'de siyasal açıdan örgütlenme gerçekleşince, yani iktidar ve ferдин konumu belirlenince bu yapılanmanın gereği olarak kurumsallaşma başlamıştır.

Bu süreçte Hz. Peygamber, içinde bulunduğu toplumun lideri olarak gerekli bütün kurumsal faaliyetlerde başrolü oynamıştır. Yani hem yasama (teşri) hem yürütme (icra) ve hem de yargı (kaza) fonksiyonlarını bir arada gerçekleştirmiştir. Zaten bundan başka bir biçimin olamayacağı da söylenebilir. Çünkü o, Allah'tan aldığı insanlara tebliğ etmenin yanında bunların ilk uygulayıcısı da olmaktadır. Bu ise doğal olarak onun bütün faaliyetlerin merkezinde olması sonucuna yol açmıştır.

Peygamber'in şahsında bu faaliyetlerin toplanmış olması, İslam'da yönetim biçiminin *teokrasi* olduğu yolunda birtakım iddiaların ileri sürülmesine yol açmaktadır. Hâlbuki Hz. Peygamber'in bu fonksiyonları şahsında toplamış olması sadece zamanın ve şartların gereğidir. Nitekim o yönetimi, teokraside olduğu gibi, Allah adına gerçekleştiriyor da değildir. Eğer Peygamber'in, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığı dönem gözden geçirilirse onun siyasal iktidarı elde etmek isteyen bir tarzda ortaya çıkmadığı kesin olarak görülecektir. Şayet böyle bir amacı bulunsaydı, onun Mekke dışına çıkmasına da gerek olmazdı. Zira Mekkeliler kendisine gelerek davasından vazgeçmesi karşılığında siyasal iktidarı sunmuşlardır. Hâlbuki Peygamber bu teklife ret cevabı vermekle kalmayıp, Mekkelilerle arasının iyice açılmasına yol açan meşhur cevabıyla onları tamamen karşısına almıştır.

Medine ise yeni toplumun ülkesi olmanın yanında, kendi idarelerini gerçekleştirme imkânını sağlayan kutsal bir vatan hâlini almıştır. Medine'ye hicret, Müslümanlardan ve diğer inanç birliklerinden meydana gelen toplumun örgütlenmesi ve kurumlaşmasında, İslam'ın yayılış tarihinin en önemli dönüm noktası kabul edilebilir.

Bu dönemde iktidar Peygamber'in şahsında temsil olunmakta ve fertler ise Müslümanlardan ve Medine'de yaşayan Yahudilerden müteşekkil bulunmaktaydı. Bu dönemde fert-iktidar ilişkilerinin, daha çok sahabe-peygamber ilişkileri biçiminde gerçekleşmekte olduğu görülmektedir.

Şu hâlde Hz. Peygamber döneminde, İslam toplumunun modern devletin temel unsurları kabul edilen iktidar, fert ve ülke olmak üzere üç unsura sahip bulunduğu söylenebilir. Bu dönemde iktidar Allah'ın peygamberi olan Hz. Muhammed'in şahsında belirginlik kazanmakta ve inananlardan meydana gelen toplumda asayiş sağlamak üzere yönetim fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Eğer Peygamber'in, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığı dönem gözden geçirilirse onun siyasal iktidarı elde etmek isteyen bir tarzda ortaya çıkmadığı kesin olarak görülecektir.

Fert ise, inananların meydana getirdiği toplumun üyeleri, yani Peygamber'in sahabîleri ve Medine'de yaşayan gayrimüslim unsurlar olmaktadır.

2. Hz. Peygamber Döneminde İktidar-Fert İlişkileri

Hz. Peygamber döneminde iktidar-fert ilişkileri denilince; hem Allah'ın emirlerini kendilerine tebliğ etmekle görevli *memur* (resul/elçi), hem Allah'ın emirlerini şahsında yaşayarak insanlara örnek olan *şahsiyet* ve hem de toplumun rahat, huzur ve mutluluğunu gerçekleştirmek görevini üstlenmiş *yönetici* Hz. Mu-

Hz. Peygamber döneminde, İslam toplumunun modern devletin temel unsurları kabul edilen iktidar, fert ve ülke olmak üzere üç unsura sahip bulunduğu söylenebilir.

hammed ile ona ve onun tebliğ ettiklerine iman etmiş ve onun idareciliğine razı olmuş bir toplum arasındaki ilişkiler, yani sahabe-Peygamber ilişkileri akla gelmektedir. Bu bakımdan sahabe-Peygamber ilişkilerinin temelinde iki boyutta cereyan ettiği söylenebilir: Birincisi Allah'ın elçisi ve örnek şahsiyet ile olan ilişkiler, ikincisi de mensup bulunulan topluluğun yöneticisi ile ilişkiler. Her iki ilişki türünün doğal sonucu ise *itaat*dir. Hem Allah'ın elçisine itaat hem de yöneticiye itaat.

Bu noktada sahabe-Peygamber ilişkilerinin itaat çerçevesi içinde cereyan etmesinin de iki yönü olduğu tespiti yapılabilir. Zira, sahabiler öncelikle kendilerine dinlerini tebliğ eden Peygamber'e iman eden ve onun getirdiklerini doğrulayan, onu hayat rehberi, örnek şahsiyet biçiminde gören bir topluluk olarak, Allah'ın elçisinin bağlıları olduklarından Peygamber'e itaat ediyorlardı. Üstelik dinin kutsal

kitabı olan Kur'an-ı Kerim, bunu imanın şartları arasında kabul etmekteydi.¹⁰ Yani peygambere itaat dinin gereklerindendi. İkinci olarak da onları örgütleyen ve onların düzenli bir toplum hâlinde yaşayabilmelerini temin eden idareciye itaat etmekteydiler, bu bir millet olarak bir arada yaşamının ve devletleşmenin gerekleri arasında görülebilir.

Birinci tür itaatin, yani elçiye / resule itaatin mahiyeti mutlakdır; herhangi bir kayıt ve şarta bağlı değildir. Bu tür itaatte bir hak hukuk ilişkisi söz konusu değildir. Zira Hz. Muhammed Allah'ın elçisi olması hasebiyle, insanlara inandıkları dinin gereklerini bildirmekle mükellef yegâne şahsiyettir ve onun din ile ilgili tebliğ ettiği şeylerin tamamı, uymak ve itaat etmek noktasında tartışmasız olarak kabul edilmesi gerekli olan esaslardır. Kimse Peygamber'e bu getirdiklerinin yanlış olduğu iddiasıyla muhalefet etme ve ona uymama hakkına sahip olmadığı gibi, kendisinin bu işleri daha doğru yapacağı iddiasıyla ortaya çıkarak resullüğe aday olma hakkına da sahip değildir.

İkinci tür itaatin, yani yöneticiye itaatin gereği ise mutlak değildir. Çünkü devletin idarecisi olmak her zaman ve şartta doğru hareket tarzının belirlenmiş olduğu anlamına gelmez. Yani hata ve yanlış yapma ihtimalini içinde bulundurulur. Bu sebeple Hz. Muhammed'in devlet başkanı sıfatıyla ortaya koyduğu icratları tartışmaya açıktır, hak hukuk ilişkileri çerçevesinde sürmek zorunluluğu vardır. Bu yüzden de muhalefete, karşı konmaya ve uyulmamaya da imkân verir.

Sahabe-Peygamber ilişkisindeki bu iki tür itaat, Hz. Muhammed'in tasarruflarının belli bir sınıflandırmaya tabi tutularak, hangi tasarrufunun Peygamber sıfatıyla, hangi tasarrufunun yönetici sıfatıyla ortaya konulmuş olduğunun belirlenmesi gerektirir. Değişik bir anlatımla onun, peygamber olarak yaptığı tasarrufları ve yönetici olarak yaptığı tasarrufları ayrı ayrı değerlendirildiği takdirde bu iki tür itaatin farklılıkları ortaya konulabilir. Sadece böyle bir ayırım yapıldıktan sonra, Hz. Muhammed döneminde fert-iktidar ilişkilerinin nasıl olduğu sağlıklı olarak tespit edilebileceği söylenebilir.

Bu araştırmanın konusu yönetim, yani fert-iktidar ilişkileri olduğuna ve aslında bu konu ancak Peygamber'in yönetici sıfatıyla yapmış olduğu tasarruflarında görülebilmekte olduğuna göre, onun peygamber olarak yapmış olduğu tasarrufları araştırmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak böyle bir ayırımın kolaylıkla yapılamayacağı da burada tespit edilmelidir. Nitekim onun hangi davranışı

Yöneticiye itaatin gereği ise mutlak değildir. Çünkü devletin idarecisi olmak her zaman ve şartta doğru hareket tarzının belirlenmiş olduğu anlamına gelmez.

peygamber sıfatıyla veya hangisini yönetici sıfatıyla yaptığı ayırımının açık olarak yapılamaması sebebiyle mezhepler arasında zuhur eden çeşitli anlaşmazlıklar da bu tür bir ayırımın kolay olmadığına delalet etmektedir. Mesela ölü arazinin, onu diriltenin malı olması konusundaki Peygamber'in tutumu¹¹ konusunda Şafiilerin yaklaşımı ile Hanefilerin yaklaşımı farklıdır. Hanefiler Peygamber'in bu sözünün devlet başkanı sıfatıyla söylenmiş bir söz olduğu gerekçesiyle, zamanın devlet başkanının farklı bir uygulama yapabileceğini iddia ederken¹², Şafiiler bunun peygamber sıfatıyla söylenmiş bir söz olduğu görüşünü savunmakta ve hangi dönemde olursa olsun her kim ölü araziye diriltirse sahip olabileceğini ileri sürmektedirler.¹³ Bu konuda Maliki ve Hanbeliler ise Hanefilere yakın bir anlayış sergilerler.¹⁴

Peygamberin tasarruflarının taksimi konusunda âlimler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlar içinde peygamberin tasarruflarını on ikiye kadar çıkarırlar

olmuştur.¹⁵ Karafî, Peygamber'in tasarruflarını risalet, tebliğ, fetva, kaza ve imamet olarak beşe ayırmakta ve imamet tasarrufunun diğer dört tasarrufunun vasfı olduğunu söylemektedir.¹⁶

İlk dönem İslam tarihinde cereyan eden ve Hz. Muhammed'in devlet başkanı sıfatıyla yapmış olduğu tasarruflar olduğu açıkça belli olan birtakım örnek hadiselerden hareketle, Hz. Peygamber döneminde fert-iktidar ilişkilerinin nasıl olduğu ortaya konulabileceği söylenilebilir.

a) Medine Vesikası

Bu örneklerden birisi Hz. Muhammed'in Medine'ye gelir gelmez, Medine'de ikamet etmekte olan farklı topluluklar arasında akdettiği ünlü Medine vesikasıdır.¹⁷ Bu vesikada Hz. Muhammed, Medine'de yaşayan toplulukların tamamını içine alacak biçimde bir düzenleme faaliyeti yapmıştır. Hz. Peygamber bu vesikayı Medine'nin kozmopolit yapısını dikkate alarak, bütün gruplarla istişare ile hazırlatmıştır.

Hz. Muhammed'in Medine'ye gelir gelmez, Medine'de ikamet etmekte olan farklı topluluklar arasında akdettiği ünlü vesika Medine vesikasıdır.

Vesikanın ilk iki maddesinde Medine'de yaşayan Müslümanların ayrı bir topluluk olduğu vurgulandıktan sonra, takip eden 3-11. maddelerde her bir Müslüman topluluğu ayrı ayrı sayılarak durumları ve nasıl hareket edecekleri bildirilmektedir. 12-23. maddelerde mü'minlerin birbirleriyle yardımlaşmaları ve davaların halledilmesi konusunda yegâne kaza merciinin Hz. Muhammed olduğu esasına işaret edilmekte ve 23-38. maddeler arasında Yahudilerin durumu ortaya konulmaktadır.

Vesikanın 23. maddesi Müslümanlar arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıklarda Hz. Muhammed'in hüküm verici konumunda olduğunu gösterirken, kaza işlerinin onun üzerinde olduğunu açıkça işaret etmektedir.

Ayrıca 42. maddede yer alan hükümler de Yahudiler ve Müslümanlar arasında meydana gelebilecek olan olumsuz hadiselerde Hz. Muhammed'in hâkim sıfatıyla meseleleri halletme yetkisini taşıdığını göstermektedir.

45. madde Yahudilerin dış ilişkilerini düzenlerken Müslümanlara danışma mecburiyetini getirmektedir ki, bu maddeden Yahudilerin kendi iç işlerinde serbestken, dış işlerinde Peygamber'e bağlı olduklarını, yani Medine'de Yahudilerin federal bir konumda olduğunu göstermektedir.

Bu vesikanın açık sonucu Hz. Muhammed'in Medine iktidarının yegâne hâkimi olduğu ve Medine'de yaşayan Müslim, gayrimüslim bütün toplulukların Medine yönetiminin fertlerini oluşturduğudur.

Medine ahalisini meydana getiren bütün topluluklar kendi iç işlerinde belli bir muhtariyete sahipken, Medine'nin genelini ilgilendiren işlerde Hz. Peygamber'e bağılıdır.

Ayrıca yine bu vesikadan kazai işlerin halledilmesinde başvurulacak makamın Hz. Peygamber olduğu anlaşılmaktadır ki, bununla peygamberin devletin teşri, icra ve kaza fonksiyonlarını şahsında toplamış olduğu görülmektedir. Bu vesikayla Hz. Peygamber farklı kabilelerden meydana gelen Medine sitesinde siyasal birliği gerçekleştirmenin yanında, hukuken eşit statüdeki fertlerden meydana gelen bu toplumda din ve inanç açısından özgürlük ortamının gerçekleşmesini de temin etmeyi amaçlamıştır. Tür-can'ın deyiimiyle "toplum düzeninin dine değil, hukuka dayanması gerektiği prensibi"¹⁸ vesikayla ortaya konulmuş bu şekilde meydana gelen birlikte toplumun iç güvenliği sağlanmış olduğu gibi, topluma mensup olan fertlerin siyasal hürriyetleri de güvence altına alınmış olmaktadır.¹⁹

b) Resulullah'ın İstişare Etmesi

Kimi durumlarda Peygamber'in görüşlerini, toplumun diğer üyeleriyle istişare hâlinde alması da sahabe-Peygamber ilişkisinin mahiyetini gösteren örnekler olarak kabul edilebilir. Bedir Harbinde ordunun konaklayacağı yer konusunda Hubab el-Münzîr'in itirazı, Bedir esirlerine uygulanacak muamele, Uhud Harbi öncesinde Mekkeli müşriklerle karşılaşmanın nerede yapılacağı konusundaki sahabiler ile Peygamber arasında geçen münazaralar, Hendek Harbi öncesinde Peygamber'in Yahudilerle anlaşma akdedip, sonrasında Medine'nin yerlileri olan ensarla istişaresi neticesinde bu anlaşmadan vazgeçmesi, Mekkelilerle Hudeybiye barışını akdetmesinden önce nasıl bir tutum belirleyeceklerine dair sahabe büyüklerine danışmak gibi örnekler, Hz. Muhammed'in, toplumun genelini ilgilendiren savaş hâli, barış anlaşması imzalanması durumlarında, toplumu temsil eden kesimlerle birlikte hareket ederek bir hükme vardığını göstergeleridir.

Öte yandan Hz. Muhammed'in taşıdığı misyonun, kendi ifadesiyle "Güzel ahlakı tamamlamak", toplumsal barış, fırsat eşitliği, hukuk önünde eşitlik, adalet idealinin gerçekleştirilmesi gibi, bugün modern toplumsal yaşamın kaçınıl-

Medine Vesikasıyla Hz. Peygamber farklı kabilelerden meydana gelen Medine sitesinde siyasal birliği gerçekleştirmenin yanında, hukuken eşit statüdeki fertlerden meydana gelen bu toplumda din ve inanç açısından özgürlük ortamının gerçekleşmesini de temin etmeyi amaçlamıştır.

mazları olarak kabul edilen temel ilkelerin tamamını kapsadığı ve Hz. Peygamber dönemi yönetiminin fert ve toplumla ilişkilerinin de bu düzlemlerde düşünülmesi gerekliliği söylenilebilir. Nitekim, o dönemin bütün toplumlarında hâkim olan köle edinme ve köleye insanlık dışı muameleleri reva görme gibi şeylerin ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemelerden, kadının da birey olarak toplumda bir yeri olduğunu ortaya koyan ilkesel düzenlemelere, hatta hayvan ve çevre haklarına varıncaya kadar toplumu uzaktan yakından ilgilendiren her alana yönelik olarak ortaya konulmuş olan Vahyî-Peygamberî uygulamalar, bu düşüncenin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir.

Sahabe-Peygamber ilişkilerinde bulunan ikili boyutun, ufak tefek farklılıklar olmasına rağmen, son tahlilde birbiriyle tamamen irtibatsız ve kopuk olduğu iddia edilemez.

Bu bakımdan sahabe-Peygamber ilişkilerinde bulunan ikili boyutun, ufak tefek farklılıklar olmasına rağmen, son tahlilde birbiriyle tamamen irtibatsız ve kopuk olduğu iddia edilemez. Zira gerek Enfal suresinde gerekse Tevbe suresinde açıkça gördüğümüz gibi, Hz. Muhammed'in beşerî tasarrufları tamamen vahyin kontrolü dışında değildir. Zaten kendi içinde tutarlı olmayan, tebliğcisinin bile kendisiyle çelişkiye düşebildiği bir sistemin, başkaları için bağlayıcılığı bulunmayacağından dolayı; Hz. Muhammed bilfiil kendisine vahyolanının hem tebliğcisi hem de ilk uygulayıcısı olmuş, boşluk olan alanlarda da vahiy tecrübesi ve ışığı doğrultusunda hareket etmiştir. Ona karşı, inanç düzleminin dışında, büyük bir muhalefet bulunmaması bu yüzündür. Aksi olmuş olsaydı, beşerî, siyasi faaliyetlerde daha büyük muhalefetlerle karşılaşması olasılığı çok fazladır.

Sonuç

Hz. Muhammed'in dinî tebliğ ederken Mekke döneminde karşılaşmış olduğu sıkıntıların, siyasal açıdan örgütlü bir toplumun Mekke'de oluşturulamamış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Zira, dinin tebliği ve hayata geçirilebilmesi için gerekli şartlardan bir kısmı siyasal iktidarın desteğini gerektirmektedir. Nitekim Mekke'de nazil olan sureler göz önüne alındığında genellikle iman ve akaitle ilgili oldukları görülür. Bu dönemde ibadetlere, ahkâma ilişkin, cihat gibi devlet kudretine ilişkin ayetler çok fazla değildir.

Bu dönemde Hz. Muhammed ile ona inananların oluşturduğu iman topluluğunun, bir azınlık statüsünde olduğu da gözden kaçmamaktadır. Doğal olarak İslam tebliğinin ilk yarısını teşkil eden Mekke döneminde bir yönetim erkinden bahsedilemez.

Buna karşın Medine'ye hicretin, Peygamber ve onan inananlara, modern devletin de kurucu unsurları arasında kabul edilen, ülke, halk ve iktidar unsurlarının bir araya gelmesine sebep olduğu açıktır. Medine'de yaşayan farklı inanç toplulukları (Yahudiler ve iman etmemiş olan bazı Arap kabileleri) ile birlikte Müslümanlar Medine'de yeni bir siyasal yapılanmanın aktörleri olmuşlardır.

Bu dönemde büyük oranda sahabe-Peygamber ilişkisi çerçevesinde şekillenen ilk İslam milletinde fert-toplum ilişkisinin hukuki esaslar üzerine bina edildiği görülür. ■

¹ Maruf ed-Devalibi (1984), **İslam'da Devlet ve İktidar**, çev. Hatipoğlu, Mehmet S. İstanbul, 22.

² Duman, Ali (1999), **İslam Hukukuna Göre Siyasi Fikir Hürriyeti**, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 27-28.

³ Bilindiği gibi Peygamber'imize vahiy gelmeden önce, içinde bulunduğu toplum onun güvenilirliği sebebiyle

Muhammedü'l-Emin diyorlardı.

⁴ Geniş bilgi için bk. M. Günaltay, Şemdettin (2006), **İslam Öncesi Arap Tarihi**, sad. Söyleme, M. Mahfuz Ankara: Ankara

Okulu Yayınları. Çelikkol, Yaşar (2003), **İslam Öncesi Mekke**, Ankara: Ankara Okulu yayınları.

⁵ Müddesir, (29), 2.

⁶ Şuara, (26), 214-217.

⁷ Hamidullah, Muhammed (1991), **İslam Peygamberi**, çev. Tuğ, Salih İstanbul, I.88.

⁸ İbn Hişam, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, tah. Mustafa es-Seka, Daru İbn Kesir, Beyrut, ts., II.416 vd.; Hamidullah, İslam Peygamberi, II.871-872.

⁹ Geniş bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, "Medinede Kurulan İlk İslam Devletinin Esas Teşkilat Yapısı ve hzl. Peygamberin Vazettiği Yeryüzündeki İlk Yazılı Anayasa", **İslam'ın Hukuk İlmine Yardımları (Makaleler Külliyatı)**, Derleyen: Salih Tuğ, İstanbul, 1962, 13-30; Vecdi Akyüz, "Devlet Başkanı, Hukuk Adamı ve Bir Medeniyet Kurucusu Olarak Hz. Muhammed SAV.", **Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum tebliğ ve müzakereleri)**, 13-15 Nisan 2007 / Konya, 2007, 187-238; Ahmet Güneş, "Medine Vesikasının İslam Hukuku Açısından Kaynak Değeri", **EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler**, 2008, Cilt: XII, Sayı: 34, s. 211-222; Mustafa Kelebek, "İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2000, Sayı: 4, s. 325-373.

¹⁰ Al-i İmrân, 3 / 32; Nisâ, 4 / 59; Enfâl, 8 / 20.

¹¹ Buharî, Hars, 15, 27; Ebû Dâvud, İmâre, 37; Tirmizî, Ahkâm, 38; İmam Mâlik, **el-Muvattâ**, Kahire, 1987, Akdiye, 26, 27; Dârimî, Büyü, 65; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 111, 303; Muvatta, Akdiye 26, (2, 743); Tirmizî, Ahkâm 38, (1379); Ebu Dâvud, Harâc 37, (3073).

¹² Ebû Yusuf, **Kitabu'l-Harâc**, çev. Müderriszade Muhammed Ataullah Efendi, sad. İsmail Karakaya, Ankara, 1982, 62-65; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr**, Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, Mısır, ts., VI, 32; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, Mektebetü Daru't-Turas, Kahire, ts., VIII, 14-17

¹³ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, **el-Ümm**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, III, 181; İbnü'l-Hümâm, VI, 328; Ebu Bekr b. Mes'ud el-Kâsânî, **Bedâiü's-Sanai' fi Tertibi's-Şerai**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, VII, 118,119; Şafak, Ali **İslam Arazisi Hukuku**, İstanbul, 1977, 60-62.

¹⁴ İmam Malik, **el-Müdevenetü'l-Kübra**, Beyrut, 1323, III, 26, 27; İmam Malik, **el-Muvatta**, II, 470; İbnü'l-Hümâm, VI, 32; eş-Şevkânî, VIII, 14-17

¹⁵ bk. Aşur, Tahir b. (1988), **İslam Hukuk Felsefesi**, çev. Akyüz Vecdi - Erdoğan, Mehmet İstanbul, 50-62.

¹⁶ Şihabuddin Ahmed b. İdris el-Karafi, **el-İhkam fi Temyizi'l-Feteva ani'l-Ahkâm**, Mektebetu Matbuati'l-İslamiyye, Halep, 1967, 93.

¹⁷ Vesikanın metni için bkz. Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I.202-210.

¹⁸ Türcan, Talip “İslam’ın Evrensel Hukuk Düşüncesine Katkıları”, **SDÜİF, III. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)**, 20 Nisan 2000, 32.

¹⁹ Duman, 126.